Śrīḥ

The concept of *Dhīra* in *Kaṭhopaniṣad* and its relevance to modern times

Dr. P. Rāmānujan

Group Co-ordinator, Indian Heritage, C-DAC, Bangalore.

rama@cdac.in

[Lecture delivered during the seminar at Praśānti Nilayam (sVYASA) on 6.2.05].

Introduction

In this paper, an attempt is made to address the subject from Vedic sources in general and *Kaṭhopaniṣad (KU)* in particular. *Kṛṣṇa Yajurveda* (KYV) texts are studied alongside to get a clear view of the various senses of the word *Dhīra* and their different shades of meanings.

Dhīra - derived or empirical?

Examining the word for its grammatical category, we find it is a noun, but nonetheless, its meaning varies significantly in various texts including within KU. Let us begin with the etymology. *Yāska*, in *Nirukta*, (3.12) explaining RV. 1.164.21 (*Cf.* AV. 9.9.22), says *Dhīra* means the wise one, *i.e.,* having intelligence. In 4.10, commenting on RV. 10.71.2, he says, wise have sifted speech, *i.e.,* knowledge, in their minds. Wise are very learned, or great thinkers (प्रज्ञानवन्तः, ध्यानवन्तः). Friends will recognise friendships. The blessed mark is impressed on their speech. In 12.32, commenting on RV. 9.73.3 (*Cf.* TA. 1.11.1), he says wise is symbolic (of clouds starting to take water from the ocean).

In the lexicon Amarakośa (2.7.5), '*Vidvān Vipaścid Doṣajñaḥ San Sudhīḥ Kovido Budhaḥ. Dhīro Manīṣī Jñaḥ Prājñaḥ Saṅkhyāvān Paṇḍitaḥ Kaviḥ*') we find among synonyms of wise, *Dhīra*, commented in *Amarasudhā* as a primary derivative as *Dhiyaṃ Rāti* - (√*Rā Dāne* 2.48 = to give, grant, bestow), *i.e.,* one who gives knowledge, or as *Dhiyaṃ Īrayati* - (√*Īra Gatau Kampane Ca* 2.8 = to go, to agitate), *i.e.,* one who controls intellect [*Cf. Amarasudhā* 1.1.1 also]. We find in *Uṇādi Sūtra*s (2.27), an empirical form derived from (√*Ḍu Dhāñ Dhāraṇa-poṣaṇayoḥ Dāne Ca* 3.10 = to support, hold, nurture, give) with *'Kran' Pratyaya* or *Matvarthīya 'Ra'Pratyaya*. In the commentary on KU 1.2.2, we find another primary derivation given as *Dhiyā Ramate* – (√*Rama Krīḍāyām* 1.918 = to sport, dally, play), meaning one who enjoys through contemplation. The word *Rāma* also has a derivation as *'ramante yogino yasmin'* from this root and *'ghañ'* suffix.

Its opposite, अधीर as in Amarakośa 3.1.26, has meaning as a coward or timid one, which suggests *Dhīra* could mean valiant, brave, courageous etc. (Ref. *'samare na dhīraḥ'* TS. 3.2.8.2). In RV. 1.179.4, Lopāmudrā is referred to as अधीरा, *i.e.,* the weaker sex. There is also another sense in the opposite to that of धीर, *i.e.,* ignorant, timid etc. As illustrations of this sense, see पश्यन्ति धीराः

प्रचरन्ति पाकाः । (TB. 2.8.8.1), धीराः - बुद्धिमन्तः, दातारः वा; पाकाः - बालाः, मन्दाः वा; or पाक्याचिद्वसवो धीर्याचित् (TS. 2.1.12.5) has the sense of ignorance or cowardice indicating sole dependence on divine guidance for reaching 'safe' splendour, *i.e.,* eternal release from bondage.

In other literature, we see *speculations* on the definition of this word as in Kālidāsa's *Kumārasambhavam* (1-59) as, *'Vikāra-Hetau Sati Vikriyante Yeṣāṃ Na Cetāṃsi Ta Eva Dhīrāḥ'*. Also in *Nītiśatakam, 'Na Niścitārthāt Viramanti Dhīrāḥ'* (1.81), *'Nyāyyāt Pathaḥ Pravicalanti Padaṃ Na Dhīrāḥ'* (1.84). *Taittirīya Prātiśākhya* 17.8 (*'Payaḥ Pūrṇamivāmatraṃ Haran Dhīro Yathā-mati'*) stresses the concentration and extreme care required to exert just the right effort for pronouncing Vedic syllables (literals) alluding to a *Dhīra* carrying a vessel, full to the brim with milk.

Surely, there must be many facets of knowledge or intellect to discern from to arrive at the comprehensive sense of this word. We now take the occurrences in KU and other KYV texts, as also Vedic texts in general, in that order.

Vedic Sources having the word Dhīra in various contexts

1. *Kaṭhopaniṣad*

1.2.2 श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ सम्परीत्य विविनक्ति धीरः ।
श्रेयो हि धीरोऽभि प्रेयसो वृणीते प्रेयो मन्दो योगक्षेमाद्वृणीते ॥

Yama teaches Naciketa details about liberation and starts with saying in this verse that both the good and the pleasant approach man. Having considered them well, a wise man discriminates and chooses the good over the pleasant. On the other hand, an unintelligent one chooses the pleasant for the sake of bodily developments and their protection. One who thinks that his body and soul are identical, prefers body-related growth and its protection as the end, and hence, is not intelligent as he is unable to distinguish between them. One who is aware of their essential characteristics, is wise to distinguish them and choose what is good for the soul and hence prefers the liberating option.

Here, good denotes liberation from bondage. The wise is one who delights in the knowledge of Truth. He separates the good from the nice (like a swan separating water and milk from their mixture) using intelligence, by seeing the ultimate result of following either, *i.e.,* where they lead to finally and prefers the good, rejecting the nice option deliberately. Here the knowledge that the nice option delays inordinately (and unnecessarily) the final release from bondage and the swiftness with which the good option liberates man is the factor discerned by intelligence or wisdom.

Cf. : ये प्रजामीषिरेऽधीराः ते श्मशानानि भेजिरे । ये प्रजां नेषिरे धीराः तेऽमृतत्वं हि भेजिरे ॥ [cited by *Śankarācārya* in *ChāndogyaUpaniṣadBhāṣya* on 5.10.1,2] Those unintelligent ones who desired children reached the graveyards; those that did not wish for progeny reached eternity.

1.2.5 अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितंमन्यमानाः ।
दन्द्रम्यमाणाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथाऽन्धाः ॥

Yama elaborates here that being in the midst of ignorance and still considering themselves as intelligent and learned, fools wander suffering pains (caused by old age, diseases, death etc.) even as the blind that are led by the born-blind falter and fall into pits.

Avidya means performing acts with an interest on the fruit thereof and this binds man. This is ignorance, since performance of ordained duties as a service to Lord is the liberating path. Since wisdom shows the right path, ignorance is likened to blindness here. Wandering includes going to Hell, Heaven or Earth.

1.2.11 कामस्याप्तिं जगतः प्रतिष्ठां क्रतोरानन्त्यमभयस्य पारम् ।
स्तोमं महदुरुगायं प्रतिष्ठां दृष्ट्वा धृत्या धीरो नचिकेतोऽत्यस्राक्षीः ॥

O Naciketas! perceiving on the one hand the attainment of desires related to several worlds - the results of karma and also perceiving on the other hand the far shore of fearlessness and endlessness alongwith a host of glorious qualities (like sinlessness etc.) eternality and fame, you have rejected the desirables, O wise one, with firmness.

Here, the nature of liberation is denoted by infinite and stable attributes. The fulfillment of desires related to damsels etc. in various worlds including that of the four-faced *Brahmā*, attained through karma are transitory. Hence, the essential requirement for a Dhira is renouncing worldly pleasures and desiring liberation for realisation of Truth. Naciketas is fit to be a seeker is thus established by defining a truly wise person. Thus being dispassionate and free from prejudices, one has to seek true liberation as did Naciketas, to qualify as wise.

1.2.12 तं दुर्दर्शं गूढमनुप्रविष्टं गुहाहितं गह्वरेष्ठं पुराणम् ।
अध्यात्मयोगाधिगमेन देवं मत्त्वा धीरो हर्षशोकौ जहाति ॥

A wise man discards pleasure and sorrows after realising that Supreme Self, difficult to be perceived, hidden in the cave of the heart, which has entered the heart and is residing there as the in-dwelling principle, through the realisation of one's own self (through meditation). Pleasure and sorrow mentioned here are due to obtaining and not obtaining objects of sensory gratification.

All the attributes in accusative here qualify *Paramātman*. The difficulty in perceiving is due to the need for strenuous contemplation. Hidden due to ignorance caused by karma. Entering and residing in the heart is due to the pervasive and masterly attributes of Supreme Self. The principle is the Eternal Cause of the entire Universe. The means taught here is the knowledge of the essential nature of individual Self *(Jīvātman)* causing the knowledge of *Paramātman* by meditation. Here, *Dhīra* points to a wise meditator.

1.2.22 अशरीरँ शरीरेष्वनवस्थेष्ववस्थितम् । महान्तं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥

Meditating upon the Supreme self who is without a body (due to karma), but always established in transitory bodies, possessing great powers, the infinite, a wise man does not grieve.

Here, *Dhīra* is one who delights by intelligence, *i.e.,* is blessed by *Paramātman*. In the 20th verse, it is said that by the Lord's grace only, the wise one sees His glory. In the next (23rd verse) also, it is said that, it is the one 'sought by *Paramātman*' who sees Him and to him only He reveals His form and not by the choice of the seeker, however distinguished he may be. Thus qualifying for His grace is emphasised by ordaining one to be dear to Him by devotion to the Lord.

2.1.1 पराञ्चि खानि व्यतृणत् स्वयंभूः तस्मात् पराङ् पश्यन्ति नान्तरात्मन् ।
कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥

The self-born (Supreme Lord) condemned the senses to reveal outer objects. Hence, they see the outward objects and not the inner self. A rare intelligent man, desiring immortality, sees the inward self, with his eyes turned inward.

The Independent Lord created senses for illuminating outside objects and a seeker sheds the pursuit of these outward objects and seeks Eternal Truth. Hence, he is intelligent. But such people are scarce and reach such a stage after an arduously long spiritual journey.

2.1.2 पराचः कामान् अनुयन्ति बालास्ते मृत्योर्यन्ति विततस्य पाशम् ।
अथ धीरा अमृतत्त्वं विदित्वा ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रार्थयन्ते ॥

The unintelligent follow the outward objects of desire and they get into the noose of death and are shackled. But the intelligent ones, knowing the Eternal immortality in inner self alone, do not pray for any transitory things here.

Pursuit of outward objects of desire binds man into inescapable life-death-cycle. Intelligence lies in being resolute in the face of many distractions and being sure of the nature of things upto the stage of their fruit being enjoyed. This calls for discrimination and deliberate choice of good rejecting (outwardly) nice.

2.1.4 स्वप्नान्तं जागरितान्तं चोभौ येनानुपश्यति । महान्तं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥

Meditating upon the great, infinite self (*Paramātman*), by whom (alone) one perceives both the worlds of dream and waking consciousness, the intelligent one does not grieve.

In spite of the existence of senses, Paramātman is the prime cause of even wordly object perception, as the facilitator [*Cf.* योऽन्तः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसुप्तां <u>सञ्जीवयति</u> अखिलशक्तिधरः स्वधाम्ना । अन्यांश्च हस्त-चरण-श्रवण-त्वगादीन् प्राणान् नमो भगवते पुरुषाय तस्मै ॥].

2.2.12 एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं बीजं बहुधा यः करोति ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीराः तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥

There is eternal bliss to those wise ones who see that one controller, the inner self of all beings, that one who makes a single form manifold - as residing in the soul. But that bliss is not for others.

Ekaḥ means one with no equal or superior. *Vaśī* can mean one who is subservient to devotees also. He who makes the one seed of the form of (unmanifested)

Tamas which was in a state of oneness with Him, manifold into the form of many kinds of worlds beginning with *mahat*.

2.2.13 नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥

Eternal peace is for those who intelligent ones - and to none others - who see Him, the one eternal sentient principle that accomplishes the desires of many eternal sentients (*Jīvātman-s*), as dwelling in the soul.

It has been taught in many Upanishadic passages (e.g., *Antaryāmi Brāhmaṇam* of *Bṛhadāraṇyakopaniṣad*) that the world with sentient and non-sentient beings bears an organic, inseparable one-ness with *Brahman* as body and soul.

Seeing here is by meditation and *Sākṣātkāra* is an essential feature of *Dhīra* mentioned above. Knowers of *Brahman* would qualify the wise men referred here.

2.3.6 इन्द्रियाणां पृथग्भावमुदयास्तमयौ च यत् । पृथगुत्पद्यमानानां मत्वा धीरो न शोचति ॥

Knowing the distinctness, creation and destruction of the sense organs (signifying body and other objects of desire) which are separate and are being created, (knowing mutual difference between body and soul) the intelligent one does not grieve.

The soul, being of the nature of consciousness, has no creation nor destruction. They are there only in non-sentient body, senses etc. Hence, there is no grief for the wise.

Conclusion from KU

Summarising, the third boon asked by Naciketas is a prayer for knowledge about the destiny of the finite soul in the state of final liberation. The word *'prete'* means winning complete and final emancipation from embodiment and hence, Yama's answer constitutes a complete philosophy, comprising the knowledge of man and God and of man's attainment of God.

The final ideal of life and state of attainment is conveyed by the expression, *'Tad Viṣṇoḥ Paramaṃ Padam'* (1.3.9), as the highest seat of Viṣṇu, identifying thereby the Ultimate Spirit, the 'Puruṣa' of the Upaniṣad, with the Viṣṇu of the Ṛgveda. This Puruṣa is said to be *'Sā Kāṣṭhā Sā Parā Gatiḥ'* (1.3.11) signifying that the Supreme deity is man's highest goal and sole refuge.

Priorities in the matter of regulation among other factors of life, for the purpose of moving towards God, are laid down in the Upaniṣad, according to this interpretation, and the final feat in this process is the appropriation of God Himself as a means by way of surrender to him: *'Tasya Ca Vaśīkaraṇaṃ Taccharaṇāgatireva'* (*Śrībhāṣya* 1.4.1).

The position outlined in 2.2.13 is ultimate and only the grace in response to this devotion can bring about man's emancipation, the vision of the Supreme declared in 1.2.23 [This Self cannot be gained by reflection on Vedic teaching (*pravacana*), nor by steady meditation (मेधा), nor by largely hearing (the

scriptures). Whomsoever this (Self) chooses, by him alone is He reached. To him, this Self reveals His own form].

This sentiment or conviction is so deeply embedded in Upaniṣadic thought that another Upaniṣad, the *Muṇḍaka*, also contains it in the same words (3.2.3).

2. Other Kṛṣṇa Yajurveda references

Thus, in KU, we find the description of a *Dhīra* in a comprehensive way. We now turn to other Kṛṣṇa Yajurveda (Taittirīya Saṃhitā (TS.), Taittirīya Brāhmaṇam (TB.), Taittirīya Āraṇyakam (TA.) passages and see what they have to say about *Dhīra*.

TS.1.1.9.3 (*Cf.* T.B. 3.2.9.14), 1.6.2.3 (*Cf.* 2.3.9.1), 2.6.12.1 (=RV.1.91.1, 9.96.11), 3.2.8.2, 3.3.10.2, 4.1.5.2, 4.2.5.5 (=RV. 10.101.4) and 4.6.2.4 (=RV. 10.82.1); TB. 2.4.7.4 (=RV. 5.2.11), 2.5.8.4 (=RV. 8.42.2), 2.6.4.2, 2.8.4.7 (=RV. 4.56.3), 2.8.8.1, 3.6.1.2 (=RV. 3.8.5), 3.6.1.3 (=RV. 3.8.4); TA. 1.11.1 (=RV. 9.73.3), 3.12.7, 3.13.2, 6.1.10; have the word in various senses.

3. Other Upaniśadic references

Among other major Upanishads, we find ईशावास्योपनिषद् 10, 13; केनोपनिषद् 1.2, 2.5; मुण्डकोपनिषद् 1.1.6, 1.2.8, 2.2.7, 3.2.1 and 3.2.5; बृहदारण्यकोपनिषत् (४.४.२१), तैत्तिरीयोपनिषद् TA. 6.1.3, 6.1.10; श्वेताश्वतरोपनिषद् 1.6.12; सुबालोपनिषद् 1.1.3; and कौषीतक्युपनिषद् 1.1.67; having the word in various senses.

4. Other references

ऋग्वेदसंहिता (RV.) has the word used profusely. Over 50 references are found as seen in the annexure. We however, restrict our discussion here only to any new or special sense or shade of meaning encountered. भगवद्गीता (BG.) verses 2.13, 2.15 and 14.24 describe a *Dhīra.*

Commentator's choice translations/explanations

We list here many of the words used by commentators and translators of these references (epithets) to get an idea of the vastness of the concept of *Dhīra*.

<u>In Sanskrit</u>: पूर्वकालीनाः आचार्याः, विद्वदग्रेसराः, योगधारणया धारयन्तः, चिदचिदीश्वरतत्त्वज्ञाः, परमपुरुष एव मनःप्रभृतिप्रवर्तक इति ज्ञानवन्तः, आत्मतत्त्ववेदनशीलाः, सर्वभूतेषु विद्यमानं परमात्मानं विचिन्तयन्तः, चरमपर्वाधिकारिणः, निष्पन्नयोगाः, युक्तात्मानः, समाहितमनाः, उपासनेन दर्शनसमानाकाररूपसाक्षात्कारेण (द्रष्टारः), धीमतामग्रेसराः, प्रकृत्यात्मविवेककुशलाः, प्रकृष्टज्ञानशालिनः, प्रज्ञाशालिनः, परमेश्वरप्रसादात् विलक्षणप्रज्ञावन्तः, धीमन्तः, बुद्धिमन्तः, धिया रममाणः, कृतकृत्यः, शास्त्रपारङ्गताः, धैर्यवन्तः, योगेन निरुद्धेन्द्रिया महात्मानः, धारयिता, धीमन्तः (मत्वर्थीयः रप्रत्ययः), स्थिरः, धैर्ययुक्ताः = अनलसाः, मेधाविनः, ऋषयः, धिया रमते इति धीरः, तत्त्वजिज्ञासुः, हंसवत् विवेचनशीलबुद्धिः, विवेकशीलबुद्धिः, बुद्धिकुशलाः, सारासारविवेचन-सामर्थ्यप्रज्ञावान्, विवेचनकुशलमतिः, भगवदनुग्रहविशिष्टः ज्ञानी, भक्तिरूपापन्नदर्शनसमानाकारज्ञानवान्, कश्चिद्धीरः = लोके विषयप्रवणे सति नद्याः प्रतिस्रोतःप्रवृत्त इव कश्चित् पुरुषधौरेयः प्रत्यगात्मप्रवणः, प्रागुपार्जितपुण्यभारप्राप्तपरमात्मप्रसादः बुद्धिमान् अधिकारी, आत्मानात्मविज्ञानरतिः अलौकिकः पुरुषः, धिया बुध्या रमन्ते इति धीराः, अचलाः, प्रलोभनानाम् अवशगाः, ब्रह्मज्ञानिनः, हंस इव अम्भसः पयः श्रेयःप्रेयःपदार्थौ सम्यक् मनसा आलोच्य गुरुलाघवं विविनक्ति धीमान्, प्रज्ञावन्तः, पण्डिताः, शास्त्रकुशलाः, विवेकलः, निवृत्तबाह्यवृत्तयः, धृष्टः, धीयुक्ताः प्राज्ञाः, कर्मवन्तः प्रज्ञावन्तो वा, प्रयोगज्ञाः, प्राण्यनुग्रहबुद्धियुक्तः, समाधिनिष्ठः, अविक्रियः, नियमादविचालिनः, सर्वतो ध्यानयुक्ताः, सुप्रज्ञाः, कर्माभिज्ञाः, कर्मकुशलाः, अवहितः, शुद्धान्तःकरणवान्,

समर्थः, विद्वांसः etc.

In English: Wise, intelligent, proficient in discrimination between Prakṛti and Self, treating wordly objects alike, desired and undesired alike and blame and praise alike, whom pain and pleasure don't affect, full of splendour and intellect, wise at heart and deft at hand, with one mind, *i.e.,* single-minded, sapient, thoughtful, talented and skilled (artisan-like), allows himself to be guided by his lofty wisdom alone, most wise (holy, sanctified), steady, wise worshipper, expert craftsman, pure at heart, courageous, enduring etc.

Analysis and classification of meanings

By programmatically searching for the keyword using our *C-VYASA* software, we could arrive at over hundred references (besides many more in commentaries thereof) and sift through the essential senses and list out the salient meanings.

It is found that broadly the word denotes individual souls (worldly = mortal humans, immortal deities etc.), seekers on the path of spiritual practice (meditators) and God Himself at three well-demarcated layers across these references.

In the first meaning, intelligence, wisdom, effective functioning in a specified environment etc. are highlighted. For example, as an expert craftsman or artisan fitting a car, occurring thrice [TB. 2.4.7.4, RV. 5.2.11,5.29.15], (रथं न धीरः स्वपा अतक्षम्) or a warrior in battle letting off a weaker enemy or getting trapped by a superior combatant (प्राणस्य विद्वान् समरे न धीरः), a weaver producing a fine fabric (नग्नहुर्धीरस्तसरं न वेम), to excel among compatriots (ध्रुवोऽहं सजातेषु भूयासं धीरश्चेत्ता वसुविद्, तां धीरासो अनुदृश्य यजन्ते); immortal deities like Agni, Indra, Soma, Manes, Maruts etc. are mentioned (in RV. Predominantly) (धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम् ।, सँसृष्टां वसुभी रुद्रैर्धीरैः कर्मण्यां मृदम्, सीरा युञ्जन्ति कवयो युगा वितन्वते पृथक् । धीरा देवेषु सुम्नया ॥, पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा, देवेषु रत्नमभजन्त धीराः ।, कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।, उरुद्रप्सो विश्वरूप इन्दुः पवमानो धीर आनञ्ज गर्भम् ।).

In the next layer, we have seekers described by the meditative path taken by them to realise the eternal Truth, the discrimination required to reject sensuous pleasures and opt for spiritual elevation (सक्तुमिव तितउना पुनन्तो यत्र धीरा मनसा वाचम् अक्रत ।, इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचचक्षिरे ।, प्रवदन्ति धीराः ।, पश्यन्ति धीराः प्रचरन्ति पाकाः ।, तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीराः तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥, तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम् ।, तं धीरासः कवय उन्नयन्ति, तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत) are told in philosophical texts, *i.e,* KU, other Upanishads, BG (धीरस्तत्र न मुह्यति) etc.

In the final tier, we have the Supreme Self described by this word as the one creating the Universe, bestowing name and form, interacting with them, blessing the righteous, controlling everything immanently, granting True knowledge, Scriptures, delighting in His creations etc. It may be noted that all the four derivations (from four verbal roots) mentioned in the first section apply to the Lord as seen in these citations: (सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः । नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते ॥ चक्षुषः पिता मनसा हि धीरो घृतमेने अजनन्नन्नमाने ॥, स इत्स्वपा भुवनेष्वास । य इमे द्यावापृथिवी जजान । उर्वी गभीरे रजसी सुमेके । अवँशे धीरश्शच्या समैरत् ॥, नमो विश्वकर्मणे स उ पात्वस्मान् अनन्यान् सोमपान् मन्यमानः । प्राणस्य विद्वान् समरे न धीर एनश्चकृवान् महि बद्ध एषाम् । तं विश्वकर्मन् प्रमुञ्चा स्वस्तये ॥, एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्, नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।, इनो विश्वस्य भुवनस्य

गोपाः स मा धीरः पाकमत्राऽऽविवेश).

Conclusion

From all the foregoing, we could arrive at the relevance of the concept of *Dhīra* in today's world as: one should strive to be a *Dhīra*, in the Upaniṣadic sense, *i.e,* be discriminative about good and nice, not fall for temptations, shun materialistic outlook, be sincerely after noble and moral values despite adversities, be resolute and discerning, always being conscious of duties towards self, elders, God and community, avoid deliberate faults, get into meditation, contemplation, introspection seeking divine guidance etc.

Acknowledgements

Some of the English translations of hymns are from those of Dr. NS Anantharangachar and Sri SS Raghavachar. I am thankful to Vidvan Kotemane Ramachandra Bhat for providing me the opportunity to deliver this lecture under Praśānti (sVYASA) auspices.

ANNEXURE – References cited in text

TS. तैत्तिरीय संहिता

पु॒रा क्रू॒रस्य॑ वि॒सृपो॑ विरफ्शिन्नुदा॒दाय॑ पृथि॒वीञ्जी॒रदा॑नु॒र्यामैर॑यञ्च॒न्द्रम॑सि स्व॒धाभि॒स्तान्धीरा॑सो अनु॒दृश्य॑ यजन्ते ॥ 1.1.9.3, 2.3.9.1

ध्रु॒वो॑ऽसि ध्रु॒वो॑ऽहꣳ सं॑जा॒तेषु॑ भूयास॒ं धीर॒श्चेत्ता॑ वसु॒विदु॒ग्रो॑ऽ .... दैव्ये॑न ह॒व्याया॒स्मै वोढ॒वे जा॑तवेदः । 1.6.2.1

न द॑क्षि॒णा विचि॑किते॒ न स॒व्या न प्रा॒चीन॑मादित्या॒ नोत प॒श्चा । पा॒क्या॑चिद्वसवो धी॒र्या॑चित् यु॒ष्मानी॑तो॒ अभ॑यं॒ ज्योति॑ः अश्याम् ॥ 2.1.12.5

त्वꣳ सो॑म॒ प्रचि॑कितो मनी॒षा त्वꣳ रजि॑ष्ठ॒मनु॑ नेषि॒ पन्था᳚म् । तव॒ प्रणी॑ती पि॒तरो॑ न इन्दो दे॒वेषु॒ रत्न॑मभजन्त॒ धीरा᳚ः॥ त्वया॒ हि नः॑ पि॒तर॑ः सोम॒ पूर्वे॒ कर्मा॑णि च॒क्रुः प॑वमान॒ धीरा᳚ः । व॒न्वन्नवा॑तः परि॒धीꣳ रपो᳚र्णु वी॒रेभि॒रश्वै᳚र्म॒घवा॑ भवा नः ॥ 2.6.12.1

नमो॑ वि॒श्वक॑र्मणे॒ स उ॑ पात्व॒स्मान॑न॒न्यान्त्सो॑म॒पान्मन्य॑मानः । प्रा॒णस्य॑ वि॒द्वान्त्स॑म॒रे न धीर॒ एन॑श्चकृ॒वान्महि॑ ब॒द्ध ए॑षाम् ॥ 3.2.8.2

उ॒रु॒द्र॒प्सो वि॒श्वरू॑प॒ इन्दु॒ः पव॑मानो॒ धीर॑ आनञ्ज॒ गर्भ᳚म् । एक॑पदी द्वि॒पदी॑ त्रि॒पदी॒ चतु॑ष्पदी॒ .... भुव॒नानु॑ प्रथता॒ꣳ॒ स्वाहा᳚ ॥ 3.3.10.2

सꣳसृ॑ष्टां॒ वसु॑भी रु॒द्रैर्धीरै᳚ः कर्म॒ण्यां᳚म्मृद᳚म् । हस्ता᳚भ्याम्मृ॒द्वीं कृ॒त्वा सि॑नीवा॒ली क॑रोतु॒ ताम् ॥ 4.1.5.2

सीरा॑ युञ्जन्ति क॒वयो॑ यु॒गा वि त॑न्वते॒ पृथ॑क् । धीरा॑ दे॒वेषु॑ सुम्न॒या ॥ यु॒नक्त॒ सीरा॒ वि यु॒गा त॑नोत कृ॒ते योनौ॑ वपते॒ह बीज᳚म् ॥ 4.2.5.5

चक्षु॑षः पि॒ता मन॑सा॒ हि धीरो॑ घृ॒तमे॑ने अजन॒न्नन॑माने । य॒देदन्ता॒ अद॑दृꣳहन्त॒ पूर्व॒ आदिद्द्यावा॑पृथि॒वी अ॑प्रथेताम् ॥ 4.6.2.4

TB. तैत्तिरीयब्राह्मणम्

ए॒तन्ते॒ स्तोम॑न्तुविजात॒ विप्र॑ः । रथ॒न्न धीर॒स्स्वपा॑ अतख्षम् । यदीद॑ग्ने॒ प्रति॒त्वन्दे॑व॒ हर्या᳚ः । सुव॑र्वतीर॒प ए॑ना जयेम ॥ 2.4.7.4

ए॒वा व॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृहन्त᳚म् । न॒म॒स्या धीर॑म॒मृत॑स्य गो॒पाम् । स न॒श्शर्म॑ त्रि॒वरू॑थ॒ं विय꣫ꣳसत् । यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभि॒ः सदा॑ नः ॥ 2.5.8.4

सर॑स्वती॒ मन॑सा पेश॒लं वसु॑ । नास॑त्याभ्यां वयति दर्श॒तव॒ꣳपुः । रस॑ं परि॒स्रुता॒ न रोहि॑तम् । न॒ग्नहु॒र्धीर॒स्तसर॒॑न्न वेम॑ ॥ 2.6.4.2

स इत्थ्स्वपा॒ भुव॑नेष्वास । य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑ । उ॒र्वी ग॑म्भी॒रे रज॑सी सु॒मेके᳚ । अ॒व॒꣫ꣳ॒शे धीर॒श्शच्या॒ समै॑रत् ॥ 2.8.4.7

पूर्व॑म॒ग्नेरपि॑ दह॒त्यन्न᳚म् । य॒त्तौ हा॑साते अहमुत्त॒रेषु॑ । व्यात्त॑मस्य प॒शव॑ः सु॒जम्भ᳚म् । पश्य॑न्ति॒ धीरा॒ः प्रच॑रन्ति॒ पाका᳚ः ॥ 2.8.8.1

यद॒दश्च॒न्द्रम॑सि॒ मेध्य᳚म् । तद॒स्यामेर॑यति । तां धीरा॑सो अनु॒दृश्य॑ यजन्त॒ इत्या॒हानु॑ख्यात्यै ॥ 3.2.9.14

जा॒तो जा॑यते सुदिन॒त्वे अह्ना᳚म् । सम॒र्य आ वि॒दथे॒ वर्ध॑मानः । पु॒नन्ति॒ धीरा॑ अ॒पसो॑ मनी॒षा । दे॒व॒या विप्र॒ उदि॑यर्ति॒ वाच᳚म् ॥ 3.6.1.2

युवा॑ सु॒वासा॒꣫ परि॑वीत॒ आगा᳚त् । स उ॒ श्रेया᳚न्भवति॒ जाय॑मानः । तन्धीरा॑स꣫ क॒वय॒ उन्न॑यन्ति । स्वा॒धियो॒ मन॑सा दे॒वयन्त॑ः । 3.6.1.3

TA. तैत्तिरीयारण्यकम् तैत्तिरीयोपनिषत् (महानारायण)

प॒वित्र॑वन्त॒ः परि॒वाज॒मास॑ते । पि॒तैषा᳚ं प्र॒त्नो अ॒भिर॑क्षति व्र॒तम् । म॒हस्स॑मु॒द्रव्वरु॑णस्ति॒रोद॑धे । धीरा॑ इच्छेकु॒र्धरु॑णे-ष्वा॒रभ᳚म् । 1.11.1

वेदा॒हमे॒तं पुरु॑षं म॒हान्त᳚म् । आ॒दि॒त्यव॑र्णं॒ तम॑स॒स्तु पा॒रे । सर्वा॑णि रू॒पाणि॑ वि॒चित्य॒ धीर॑ः । नामा॑नि कृ॒त्वाऽभि॒वद॒न् यदास्ते᳚ । 3.12.7

प्र॒जाप॑तिश्चरति॒ गर्भे॑ अ॒न्तः । अ॒जाय॑मानो बहु॒धा विजा॑यते । तस्य॒ धीरा॒ः परि॑जानन्ति॒ योनि᳚म् । मरी॑चीनां प॒दमि॑च्छन्ति वे॒धस॑ः । 3.13.2

र॒जो भूमि॑स्त्व॒मा꣫ रोद॑यस्व॒ प्रव॑दन्ति॒ धीरा᳚ः । पु॒नन्तु॒ ऋष॑यः पु॒नन्तु॒ वस॑वः पु॒नातु॒ वरु॑णः पु॒नात्व॑घमर्ष॒णः । 6.1.10

MU. मुण्डकोपनिषत्

यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णमचक्षुश्श्रोत्रं तदपाणिपादम् ।
नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं यद् भूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः ॥ 1.1.6

अविद्यामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितम्मन्यमानाः ।
जङ्घन्यमानाः परियन्ति मूढाः अन्धेनैव नीयमाना यथाऽन्धाः ॥ 1.2.8

मनोमयः प्राणशरीरनेता प्रतिष्ठितोऽन्ने हृदयं सन्निधाय ।
तद् विज्ञानेन परिपश्यन्ति धीरा आनन्दरूपममृतं यद्विभाति ॥ 2.2.8

स वेदैतत् परमं ब्रह्मधाम यत्र विश्वं निहितं भाति शुभ्रम् ।

उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुक्रमेतदतिवर्तन्ति धीराः ॥ 3.2.1

संप्राप्यैनमृषयो ज्ञानतृप्ताः कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः ।
ते सर्वगं सर्वतः प्राप्य धीरा युक्तात्मानः सर्वमेवाविशन्ति ॥ 3.2.5

KeU. केनोपनिषत्

श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो यत् वाचो ह वाचं स उ प्राणस्य प्राणः ।
चक्षुषश्चक्षुरतिमुच्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥ 1.2

इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति न चेदिहावेदीन्महती विनष्टिः ।
भूतेषु भूतेषु विचित्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥ 2.5

IU. ईशावास्योपनिषत्

अन्यदेवाहुर्विद्ययाऽन्यदाहुरविद्यया । इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचचक्षिरे ॥ 10 ॥

अन्यदेवाहुस्सम्भवात् अन्यदाहुरसम्भवात् । इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्वयाचचक्षिरे ॥ 13॥

SvU. श्वेताश्वतरोपनिषत्

एको वशी निष्क्रियाणां बहूनामेकं बीजं बहुधा यः करोति ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ 1.6.12

SU. सुबालोपनिषत्

असद्वा इदमग्र आसीत् । अजातमभूतमप्रतिष्ठितमशब्दमस्पर्शमरूपमरसमगन्धमव्ययं महान्तं बृहन्तमजमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥ 1.1.3

RV. ऋग्वेदसंहिता

स॒नादे॒व तव॒ रायो॒ गभ॑स्तौ॒ न क्षीय॑न्ते॒ नोप॑ दस्यन्ति दस्म ।
द्यु॒माँ अ॑सि॒ क्रतु॑माँ इन्द्र॒ धीरः॒ शिक्षा॑ शचीव॒स्तव॑ नः॒ शची॑भिः ॥ 1.62.12

वृष्णे॒ शर्धा॑य॒ सुम॑खाय वे॒धसे॒ नोधः॑ सुवृ॒क्तिं प्र भ॑रा म॒रुद्भ्यः॑ ।
अ॒पो न धीरो॒ मन॑सा सु॒हस्त्यो॒ गिरः॒ सम॑ञ्जे वि॒दथे॑ष्वा॒भुवः॑ ॥ 1.64.1

स॒जोषा॒ धीराः॑ प॒दैरनु॑ ग्म॒न्नुप॑ त्वा सीद॒न्विश्वे॒ यज॑त्राः ॥ 1.65.2

चित्ति॑र॒पां दमे॑ वि॒श्वायुः॒ सद्मे॑व॒ धीराः॑ सं॒माय॑ चक्रुः ॥ 1.67.10

त्वं सो॑म॒ प्र चि॑कितो मनी॒षा त्वं रजि॑ष्ठ॒मनु॑ नेषि॒ पन्था॑म् ।
तव॒ प्रणी॑ती पि॒तरो॑ न इन्दो दे॒वेषु॒ रत्न॑मभजन्त॒ धीराः॑ ॥ 1.91.1

त्वम॑ध्व॒र्युरु॒त होता॑सि पू॒र्व्यः प्र॑शा॒स्ता पोता॑ ज॒नुषा॑ पु॒रोहि॑तः ।
विश्वा॑ वि॒द्वाँ आर्त्वि॑ज्या धीर पुष्य॒स्यग्ने॑ स॒ख्ये मा रि॑षामा व॒यं तव॑ ॥ 1.94.6

इ॒मां ते॒ वाचं॑ वसू॒यन्त॑ आ॒यवो॒ रथं॒ न धीरः॒स्वपा॑ अतक्षिषुः सु॒म्नाय॒ त्वाम॑तक्षिषुः ।
शु॒म्भन्तो॒ जेन्यं॑ यथा॒ वाजे॑षु विप्र वा॒जिन॑म् । .. 1.130.6

तमित्पृ॑च्छन्ति॒ न सि॒मो वि पृ॑च्छति॒ स्वेने॑व॒ धीरो॒ मन॑सा॒ यदग्र॑भीत् ।
न मृ॑ष्यते प्रथ॒मं नाप॑रं॒ वचो॒ऽस्य क्रत्वा॑ सचते॒ अप्र॑दृपितः ॥ 1.145.2

स वह्निः पुत्रः पित्रोः पवित्रवान्पुनाति धीरो भुवनानि मायया ।
धेनुं च पृश्निं वृषभं सुरेतसं विश्वाहा शुक्रं पयो अस्य दुक्षत ॥ 1.160.3

यत्रा सुपर्णा अमृतस्य भागमनिमेषं विदथाभिस्वरन्ति ।
इनो विश्वस्य भुवनस्य गोपाः स मा धीरः पाकमत्रा विवेश ॥ 1.164.21

नदस्य मा रुधतः काम आगन्नित आजातो अमुतः कुतश्चित् ।
लोपामुद्रा वृषणं नी रिणाति धीरमधीरा धयति श्वसन्तम् ॥ 1.179.4

पुनः समव्यद्विततं वयन्ती मध्या कर्तोर्न्यधाच्छक्म धीरः ।
उत्संहायास्थाद्व्यृ१तूँरदर्धररमतिः सविता देव आगात् ॥ 2.38.4

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः ।
तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्यो३ मनसा देवयन्तः ॥ 3.8.4

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नां समर्य आ विदथे वर्धमानः ।
पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देवया विप्र उदियर्ति वाचम् ॥ 3.8.5

व्रातंव्रातं गणंगणं सुशस्तिभिरग्नेर्भामं मरुतामोज ईमहे ।
पृषदश्वासो अनवभ्रराधसो गन्तारो यज्ञं विदथेषु धीराः ॥ 3.26.6

माध्यंदिने सवने जातवेदः पुरोळाशमिह कवे जुषस्व ।
अग्ने यह्वस्य तव भागधेयं न प्र मिनन्ति विदथेषु धीराः ॥ 3.28.4

वीळौ सतीरभि धीरा अतृन्दन्प्राचाहिन्वन्मनसा सप्त विप्राः ।
विश्वामविन्दन्पथ्यामृतस्य प्रजानन्नित्ता नमसा विवेश ॥ 3.31.5

न ता मिनन्ति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।
न रोदसी अद्रुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्थिवांसः ॥ 3.56.1

यदारमक्रन्नृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।
आदिद्देवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै ॥ 4.33.2

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।
धीरासो हि ष्ठा कवयो विपश्चितस्तान्व एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ 4.36.7

स इत्स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी जजान ।
उर्वी गभीरे रजसी सुमेके अवंशे धीरः शच्या समैरत् ॥ 4.56.3

एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रो रथं न धीरः स्वपा अतक्षम् ।
यदीदग्ने प्रति त्वं देव हर्याः स्वर्वतीरप एना जयेम ॥ 5.2.11

त्र्यर्यमा मनुषो देवताता त्री रोचना दिव्या धारयन्त ।
अर्चन्ति त्वा मरुतः पूतदक्षास्त्वमेषामृषिरिन्द्रासि धीरः ॥ 5.29.1

इन्द्र ब्रह्म क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अकर्म ।
वस्त्रेव भद्रा सुकृता वसूयू रथं न धीरः स्वपा अतक्षम् ॥ 5.29.15

आ सूर्यो अरुहच्छुक्रमर्णोऽयुक्त यद्धरितो वीतपृष्ठाः ।

उद्रा न नावमनयन्त धीरा आशृण्वतीरापो अर्वागतिष्ठन् ॥ 5.4.10

यत्र वह्निरभिहितो दुद्रवद्द्रोण्यः पशुः । नृमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता ॥ 5.50.4

अयं मे पीत उदियर्ति वाचमयं मनीषामुशतीमजीगः ।
अयं षळुर्वीरमिमीत धीरो न याभ्यो भुवनं कच्चनारे ॥ 6.47.3

उरुव्यचसे महिने सुवृक्तिमिन्द्राय ब्रह्म जनयन्त विप्राः । तस्य व्रतानि न मिनन्ति धीराः ॥ 7.31.11

एतानि धीरो निण्या चिकेत पृश्निर्यदूधो मही जभार ॥ 7.56.4

धीरा त्वस्य महिना जनूंषि वि यस्तस्तम्भ रोदसी चिदुर्वी ।
प्र नाकमृष्वं नुनुदे बृहन्तं द्विता नक्षत्रं पप्रथच्च भूम ॥ 7.86.1

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।
स नः शर्म त्रिवरूथं वि यंसत्पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ॥ 8.42.2

धीरो ह्यस्यद्मसद्विप्रो न जागृविः सदा । अग्ने दीदयसि द्यवि ॥ 8.44.29

शं नो भव हृद आ पीत इन्दो पितेव सोम सूनवे सुशेवः ।
सखेव सख्य उरुशंस धीरः प्र ण आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥ 8.48.4

इन्द्रावरुणा यदृषिभ्यो मनीषां वाचो मतिं श्रुतमदत्तमग्रे ।
यानि स्थानान्यसृजन्त धीरा यज्ञं तन्वानास्तपसाभ्यपश्यम् ॥ 8.59.6

पवित्रवन्तः परि वाचमासते पितैषां प्रत्नो अभि रक्षति व्रतम् ।
महः समुद्रं वरुणस्तिरो दधे धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम् ॥ 9.73.3

ऋतस्य तन्तुर्विततः पवित्र आ जिह्वाया अग्रे वरुणस्य मायया ।
धीराश्चित्तत्समिनक्षन्त आशतात्रा कर्तमव पदात्यप्रभुः ॥ 9.73.9

ऋषिर्विप्रः पुरएता जनानामृभुर्धीर उशना काव्येन ।
स चिद्विवेद निहितं यदासामपीच्यं गुह्यं नाम गोनाम् ॥ 9.87.3

प्र सुमेधा गातुविद्विश्वदेवः सोमः पुनानः सद एति नित्यम् ।
भुवद्विश्वेषु काव्येषु रन्तानु जनान्यतते पञ्च धीरः ॥ 9.92.3

साकमुक्षो मर्जयन्त स्वसारो दश धीरस्य धीतयो धनुत्रीः ।
हरिः पर्यद्रवज्जाः सूर्यस्य द्रोणं ननक्षे अत्यो न वाजी ॥ 9.93.1

त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।
वन्वन्नवातः परिधीँरपोर्णु वीरेभिरश्वैर्मघवा भवा नः ॥ 9.96.11

दिवो न सर्गा अससृग्रमह्नां राजा न मित्रं प्र मिनाति धीरः ।
पितुर्न पुत्रः क्रतुभिर्यतान आ पवस्व विशे अस्या अजीतिम् ॥ 9.97.30

एष स्य ते पवत इन्द्र सोमश्चमूषु धीर उशते तवस्वान् ।
स्वर्चक्षा रथिरः सत्यशुष्मः कामो न यो देवयतामसर्जि ॥ 9.97.46

इन्दुं रिहन्ति महिषा अदब्धाः पदे रेभन्ति कवयो न गृध्राः ।

हि॒न्वन्ति॒ धीरा॑ द॒शभि॒ः क्षिपा॑भिः॒ सम॑ञ्जते रू॒पम॒पां रसे॑न ॥ 9.97.57

तव॒ त्ये सो॑म॒ शक्ति॑भि॒र्निका॑मासो॒ व्यृ॑ण्विरे ।
गृत्स॑स्य॒ धीरा॑स्तवसो॒ वि वो॒ मदे॑ व्र॒जं गोम॑न्तम॒श्विन॑ं विव॑क्षसे ॥ 10.25.5

इ॒मं वि॒धन्तो॑ अ॒पां स॒धस्थे॑ प॒शुं न न॒ष्टं प॒दैरनु॑ ग्मन् ।
गुहा॒ चत॑न्तमु॒शिजो॒ नमो॑भिरि॒च्छन्तो॒ धीरा॒ भृग॑वोऽविन्दन् ॥ 10.46.2

सक्तु॑मिव॒ तित॑उना पु॒नन्तो॒ यत्र॒ धीरा॒ मन॑सा॒ वाच॒मक्र॑त ।
अत्रा॒ सखा॑यः स॒ख्यानि॑ जानते भ॒द्रैषा॑ं ल॒क्ष्मीर्निहि॒ताधि॑ वा॒चि ॥ 10.71.2

चक्षु॑षः पि॒ता मन॑सा॒ हि धीरो॑ घृ॒तमे॑ने अजन॒न्नम्न॑माने ।
य॒देदन्ता॒ अद॑दृहन्त॒ पूर्व॒ आदिद्द्यावा॑पृथि॒वी अ॑प्रथेताम् ॥ 10.82.1

अ॒यमे॑मि वि॒चाक॑शद्विचि॒न्वन् दास॒मार्य॑म् ।
पिबा॑मि पाक॒सुत्व॑नो॒ऽभि धीर॑मचाकश॒ं विश्व॑स्मा॒दिन्द्र॒ उत्त॑रः ॥ 10.86.19

त्वं ह॒ त्यदृ॑ण॒या इ॑न्द्र॒ धीरो॒ऽसिर्न पर्व॑ वृ॒जि॒ना शृ॑णासि ।
प्र ये मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्य॒ धाम॒ युज॒ं न जना॑ मि॒नन्ति॑ मि॒त्रम् ॥ 10.89.8

बृ॒हद्व॑दन्ति मदि॒रेण॑ म॒न्दिनेन्द्र॒ं क्रोश॑न्तोऽविदन्ना मधु॑ ।
स॒रभ्या॒ धीराः॒ स्वसृ॑भिरनर्तिषुराघो॒षय॑न्तः पृथि॒वीमु॑प॒ब्दिभि॑ः ॥ 10.94.4

सीरा॑ युञ्जन्ति क॒वयो॑ यु॒गा वि त॑न्वते॒ पृथ॑क् । धीरा॑ दे॒वेषु॑ सु॒म्नया ॥ 10.101.4

चतु॑र्दशान्ये म॑हि॒मानो॑ अस्य॒ तं धीरा॑ वा॒चा प्र ण॑यन्ति स॒प्त ।
आप्ना॑नं ती॒र्थं क इ॒ह प्र वो॑च॒द्येन॑ प॒था प्र॒पिब॑न्ते सु॒तस्य॑ ॥ 10.114.7

कश्छन्द॑सां॒ योग॒मा वे॑द॒ धीरः॒ को धिष्ण्यां॒ प्रति॒ वाच॑ं पपाद ।
कमृ॒त्विजा॑मष्ट॒मं शूर॑माहु॒र्हरी॒ इन्द्र॑स्य॒ नि चि॑काय॒ कः स्वि॑त् ॥ 10.114.9

स॒हस्तो॑माः स॒हछ॑न्दस आ॒वृत॑ः स॒हप्र॑मा॒ ऋष॑यः स॒प्त दैव्या॑ः ।
पूर्वे॑षा॒ं पन्था॑मनु॒दृश्य॒ धीरा॑ अ॒न्वाले॑भिरे र॒थ्यो॒३॒ न र॒श्मीन् ॥ 10.130.7

BG. भगवद्गीता

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा । तथा देहान्तरप्राप्तिः धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ 2.13

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ । समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ 2.15

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः । तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ 14.24